

TABAKSPIJPEN VAN DE VOC-HANDELSPOST TE DEJIMA, NAGASAKI, JAPAN

door Bert van der Lingen

Afgelopen jaar werd de 400-jarige relatie tussen Japan en Nederland met diverse activiteiten herdacht. In het voorjaar 2000 kreeg ik van het stadsbestuur van Nagasaki de gelegenheid de aldaar opgegraven kleipijpen te onderzoeken, waarvan hieronder het resultaat.

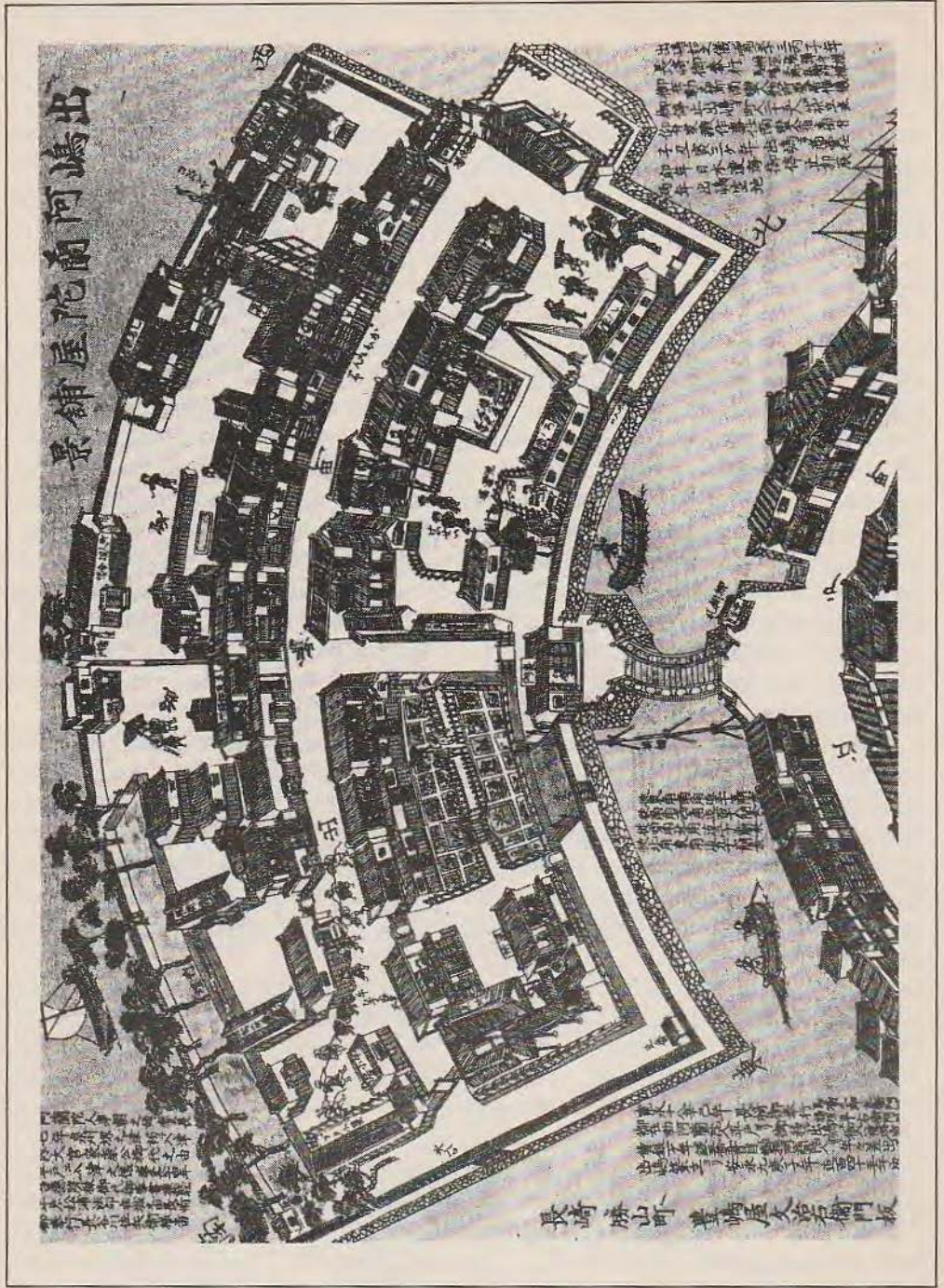
Korte historie van Dejima

Op 19 april 1600 arriveerden de eerste Nederlanders met het schip 'de Liefde' in Japan. In 1609, kort na de oprichting van de VOC, kregen ze toestemming voor het oprichten van een factorij in Hirado, hemelsbreed 75 km ten noorden van Nagasaki. De Nederlanders wilden handelsbetrekkingen en een bondgenootschap met de Japanners aangaan tegen de Spanjaarden en Portugezen waar de Republiek mee in oorlog was. Het missionarissenwerk van de Portugezen, die al ruim een halve eeuw in Japan waren, viel niet in goede aarde bij de Japanse machthebbers. De Shogun besloot tot een politiek van afsluiting waardoor vreemdelingen, behalve Chinezen en Nederlanders, het land moesten verlaten en Japanners werd verboden het land uit te reizen. In 1636 werd Dejima gebouwd, een waaiervormig eiland voor de kust van Nagasaki, waar de Portugezen naar toe verplaatst werden. Drie jaar later werden zij het land uitgezet.

In 1641 moesten de Nederlanders van Hirado naar Dejima verhuizen. Het eiland was d.m.v. een brug met het vasteland verbonden. Alleen met speciale toestemming mocht men Dejima verlaten. Voor Japanners was het eiland verboden gebied met uitzondering van o.a. kooplieden, dragers, tolken en courtisanes. Vanaf 1641 tot 1858 waren de Nederlanders en de Chinezen de enige buitenlanders waar de Japanners contacten mee onderhielden. Pas in 1859 werd het land opengesteld voor bezoekers uit andere landen.

Dejima was een kleine factorij met een paar woningen, pakhuizen en een tuin (*afb. 1*). Het had een omtrek van ongeveer 564 meter. Tussen 1640 en 1670 arriveerden per jaar zo'n zeven VOC-schepen. Vanaf 1673 tot ca. 1715, deden per jaar nog maar gemiddeld vier schepen Japan aan. Daarna liep het aantal terug tot twee. In de 18e eeuw verbleven er zo'n 10 tot 12 man VOC-personeel op het eiland.

In deze periode begonnen de Japanners met het vervaardigen van *Nagasaki-e* (Nagasaki prenten), waarop Dejima en zijn bewoners werden afgebeeld. Het *opperhoofd* van de factorij, compleet met Goudse pijp, was veelvuldig het onderwerp op deze prenten. In 1815 werd *Mezamashi Kusa* ('De plant die wakker houdt') uitgegeven, een boekwerkje over tabak en de rookattributen van vreemdelingen (*afb. 2*).

Afb. 1 De Hollandse factorij te Dejima.

Houtsnede, Tomishimaya, 1780

Opgravingen en de restauratie van Dejima

Door stadsuitbreiding in de afgelopen 110 jaar is Dejima op het vasteland komen te liggen. In 1922 werd de plaats van de factorij tot belangrijke historische locatie verklaard. Zo'n vijf jaar geleden werden plannen gemaakt om het eiland in zijn oude staat terug te brengen, naar tekeningen uit het begin van de 19e eeuw. Huizen en kantoren werden opgekocht en afgebroken, waarna men begon met de bouw van de replica's. Inmiddels zijn vijf gebouwen klaar: de huizen van de hoofdclerk en de scheepskapiteins, de keuken en twee pakhuizen waar geïmporteerde suiker en planten (voor kleurstoffen) werden opgeslagen. Het project moet in 2015 afgerond zijn.

De vondsten

Op het terrein van de factorij te Hirado (1609-1641), waar inmiddels een klein gebied is onderzocht, zijn nog geen kleipijpen aangetroffen.

Op Dejima werden tussen 1984 en 1986, tijdens het onderzoek naar de vaststelling van de ommuring een aantal Japanse tabakspijpen (*kiseru*) gevonden en 118 Nederlandse kleipijpen. Deze vondsten circuleren op scholen, waar ze gebruikt worden voor educatieve doeleinden, waardoor ze slechts voor een klein deel beschikbaar waren voor onderzoek. De *kiseru* heeft een bijzonder kleine tabaksketel en een mondstuk van metaal, waarbij de ketel op een gebogen buisje staat. De steel tussen ketel en mondstuk is van bamboe of hout (*afb. 3,4*) De afgebeelde fragmenten komen van een opgraving in de stad Nagasaki en dateren uit de 18e eeuw.

De in 1998 en 1999 door de Nagasaki City Board of Education georganiseerde opgravingen hebben 380 pijpenkoppen opgeleverd, waarvan er 23 niet determineerbaar zijn. De vondsten, vnl. uit beerputten, beslaan de periode ca.1640-ca.1850. Het merendeel (79.5 %) bestaat uit trechtervormige en vroeg ovoïde modellen uit de periode 1690-1740.

(Voor de dateringen, modelbeschrijvingen en merkbenamingen heb ik gebruik gemaakt van Duco (1982) aangezien hiermee in Japan ook gewerkt wordt)

Van de vroeg conische modellen (1640-1660) werden slechts 5 ex. (1.4 %) gevonden en van de latere langgerekte conische modellen (1670-1690) 7 ex. (2 %). De grootste groep zijn de vroege trechters (1690-1710) waarvan 135 ex. (37.8 %) werden aangetroffen. Van de overige trechters (1700-1735) werden 48 ex. (13.4 %) gevonden. De vroeg ovoïde (1730-1740) vormen met 101 ex. (28.3 %) de tweede grote groep. Van de overige, latere ovoïde modellen (1740-ca.1850), zijn 61 ex. (17.1 %) gevonden. Bijna de helft hier-

和蘭人食煙圖
 奴隸鳥鬼銀盆子唾壺と手爐
 とを載て側よたてり

Afb. 2 Hollander met Goudse pijp.

Zijn bediende draagt een potje voor de as en een kwispedoor

van was van de 'slegte' of gewone kwaliteit en de overige van 'fijne' of 'porceleijne' kwaliteit.

Er werden vijf geheel versierde pijpenkoppen aangetroffen. Rondbodem modellen en pijpen met zijmerken zijn op Dejima niet gevonden. Tussen de trechtermodellen bevinden zich 2 merken (*WVM* en *gekroonde SW*) die niet in de Goudse gildeboeken voorkomen. Onder de steelfragmenten bevinden zich 35 ex. met een naamopschrift.

Conische modellen

Uit de vroegste bewoningsperiode van Dejima werden slechts 5 pijpen gevonden. Dit heeft te maken met het feit dat de diepere lagen (nog) niet zijn opgegraven. Deze ketels zijn te dateren tussen ca.1640-1660.

Twee hiervan zijn gemerkt: *gekroonde WI* en (zeer waarschijnlijk) *krijgsman* (*afb.5,6*). Het ketelmodel is uit genoemde periode maar groter dan gebruikelijk. Daarnaast werden 7 steelfragmenten gevonden, waarvan 3 met gestempelde ruiten gevuld met lelies en 4 met identieke decoraties maar afgewisseld met raderingen.

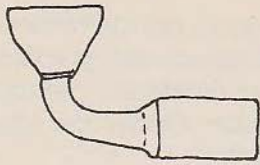
Verder kwamen 8 langgerekte conische modellen uit ca.1670-1690 tevoorschijn, met de merken: *kroon* (3 ex.), *beugel*, *hand*, *EB*, *IWB* (*afb. 7*) en *SHVS*. Opvallend hierbij is dat de merken *hand* en *EB* beide in verband worden gebracht met Jacobus Jonasz de Vriend, die tussen 1683-1700 in de archieven voorkomt (*afb. 8,9*). Jacobus maakte pijpen met het EB merk voor Adriaen van der Cruis, de eigenaar van dit merk.

Vroege trechtervormige modellen

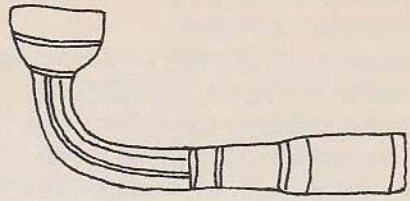
3 <i>gekr.</i>	4	aker	5	oliekruijk	6
B <i>gekr.</i>	2	anker + H I	3	os + ster	3
D <i>gekr.</i>	4	beugel	1	parel	1
DB <i>gekr.</i>	2	druiventros <i>gekr.</i>	1	posthoorn	2
H <i>gekr.</i>	2	duiven, twee <i>gekr.</i>	12	prins en prinses	7
HS	2	hand	1	ramshoofd	1
KI <i>gekr.</i>	2	hert, springend <i>gekr.</i>	1	ruiten, drie <i>gekr.</i>	6
M <i>gekr.</i>	1	hoed <i>gekr.</i>	2	sabel <i>gekr.</i>	3
ML <i>gekr.</i>	1	hond, springend <i>gekr.</i>	1	scheepje	16
SH <i>gekr.</i>	6	kandelaar	1	schenkkkan	3
SW <i>gekr.</i>	2	kerkkroon	9	ster	1
V <i>gekr.</i>	1	kievit	2	truweel	3
VK <i>gekr.</i>	4	koning David (?)	1	tulp	1
WS <i>gekr.</i>	3	lampetkan	1	wijnton <i>gekr.</i>	4

Tabel 1: merken op vroege trechters (c.1690-1710).

Er werden 134 vroege trechter-modellen gevonden met 42 verschillende

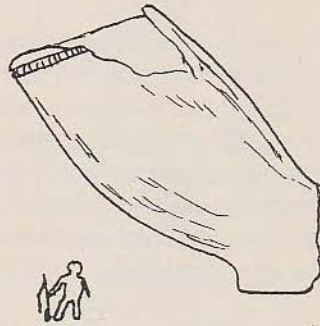
Afb. 3

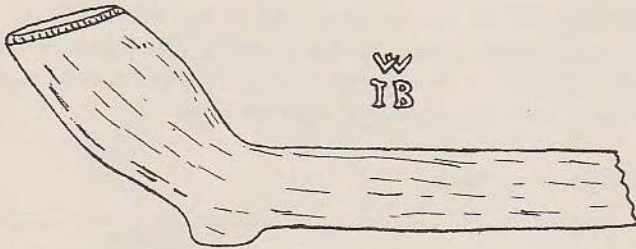
Afb. 4

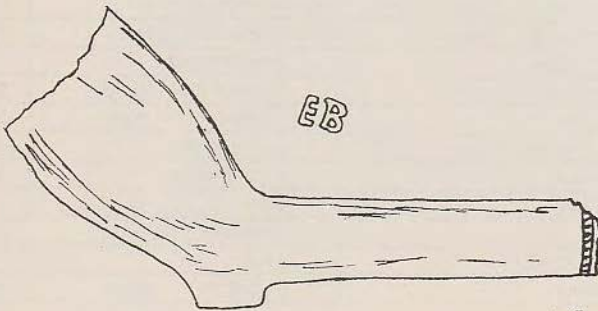
Afb. 5

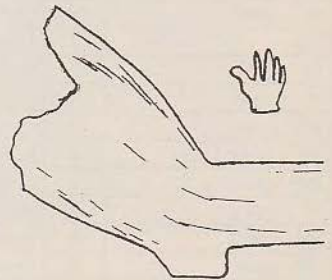
Afb. 6

Afb. 7

Afb. 8

Afb. 9

merken, waaronder 1 cijfermerk, 13 lettermerken, 28 figuurmerken (zie tabel 1) en daarnaast nog 1 ongemarkt exemplaar.

Tussen de vroege trechtermodellen werden twee ex. van het merk de *gekroonde SW* gevonden (afb. 10). Dit merk komt niet in de Goudse gildeboeken voor. Het merk de *beugeltas* komt voor op zowel het langgerekte conische model als op de vroege trechter. Van zowel de *sabel* als het *scheepje* werd 1 ex. gevonden met een steelintaglio van raderingen (afb. 11, 12). Het merk *koning David* is grotendeels afgebroken (mogelijk betreft het een ander merk).

Opvallend is dat een aantal merken uit dezelfde pijpenmakerswerkplaats afkomstig is. De *gekroonde SH*, waarvan bij 2 ex. de S in spiegelschrift staat, en de *SHVS* op het langgerekte conische model, worden toegeschreven aan Steven Hendricksz van Steijn (1667-1695) terwijl de *drie ruiten* en de *gekroonde wijnton* worden toegeschreven aan Cornelis Teunisz Bouman (1684-1720). Het merk de *gekroonde twee duiven* van Jan Teunisse Bouman (1688-1703) werd eveneens veelvuldig aangetroffen.

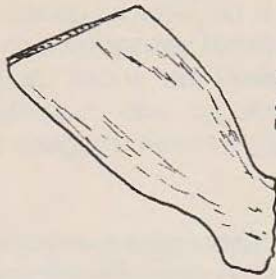
Overige trechtersvormige modellen

Van de overige trechters uit de periode ca.1710-1735 werden 47 ex. gevonden met 31 merken, waaronder 1 cijfermerk, 15 lettermerken, 15 figuurmerken (zie tabel 2) en daarnaast 1 ex. zonder merk maar met drie stippen boven elkaar als vormmerk aan de linkerkzijde van de hiel. Dit ex. zal dateren uit de periode ca. 1720-1750.

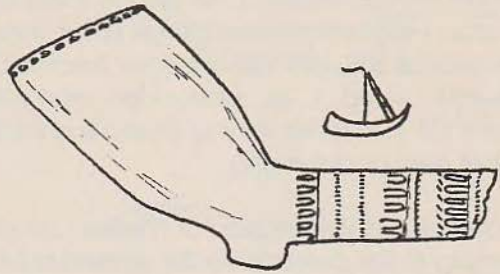
57	<i>gekr.</i>	1	PT	<i>gekr.</i>	1	hoed	<i>gekr.</i>	2
AM	<i>gekr.</i>	1	S	<i>gekr.</i>	4	hond, spring.	<i>gekr.</i>	2
HHH		1	SVO		2	kikvors	<i>gekr.</i>	1
HP(?)	<i>gekr.</i>	1	WT	<i>gekr.</i>	2	kruizen, drie	<i>gekr.</i>	1
I AN	<i>gekr.</i>	2	WVM		1	landman		2
ID	<i>gekr.</i>	3	boogkooi		1	roos		4
IDM		1	Delft, wapen	<i>gekr.</i>	2	ster		1
I OS		1	Den Haag, wapen	<i>gekr.</i>	1	theetafel		1
MA	<i>gekr.</i>	1	duiven, twee	<i>gekr.</i>	1	uil op krik		1
MP	<i>gekr.</i>	1	fortuin		2			
P I B		1	Gelderland, wapen	<i>gekr.</i>	1			

Tabel 2: merken op trechters (c. 1710-1735).

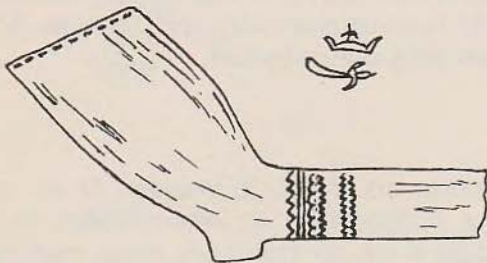
Ook tussen de overige trechtersvormen bevindt zich een lettermerk, dat niet in de Goudse gildeboeken voorkomt, namelijk *WVM* (afb. 13). Het merk de *gekroonde drie kruizen* heeft opengewerkte kruizen en een parelkroon, de enige kroon van dit type dat werd aangetroffen (afb. 14). Tussen de vroeg-

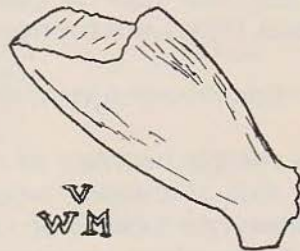
Afb. 10

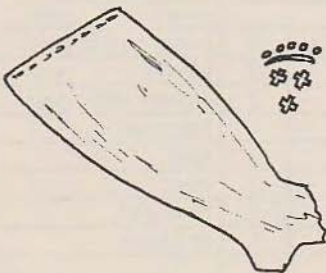
Afb. 11

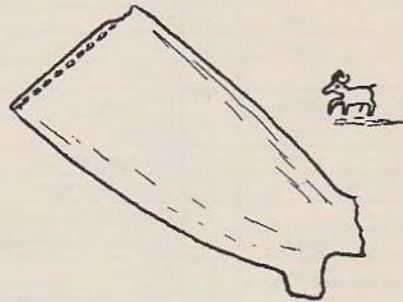
Afb. 12

Afb. 13

Afb. 14

Afb. 15

ovoiden bevinden zich 2 ex. van dit merk zonder kroon. Verder staat het merk de *boogkooi* op een ketel van groter formaat dan het gangbare. De merken *gekroonde twee duiven*, *gekroonde hoed*, *springende hond* en *ster* komen voor op zowel vroege als latere trechtvormige modellen.

Van de 47 pijpenkoppen dragen 9 een vormmerk op de zijkant van de hiel. Dit merkteken is aangebracht in de vorm van een stip aan de linkerkant (5 ex.), rechterzijde (2 ex.), weerszijden van de hiel (1 ex.), en twee stippen aan de rechterzijde (1 ex.). Alleen bij de *hoed* komen 2 verschillende vormmerken voor, bij de overige merken 1.

Vroeg-ovoiden modellen

Van de vroeg-ovoiden werden 100 exemplaren gevonden met 34 merken waaronder 6 cijfermerken, 5 lettermerken, 24 figuurmerken (zie tabel 3), terwijl 1 merk tijdens fabricage werd beschadigd en niet meer leesbaar is.

4	<i>gekr.</i>	7	bachus op het vat	1	meermin	2	
7	<i>gekr.</i>	1	bomen, drie	1	molen	3	
32	<i>gekr.</i>	3	boogkooi	2	os	2	
39	<i>gekr.</i>	4	fruitben	4	paard, springend	9	
69	<i>gekr.</i>	1	gevel	3	papegaai in ring	3	
444		1	Gorkum, wapen	<i>gekr.</i>	1	scheepje	1
BVB		1	hoed	<i>gekr.</i>	13	schekkan	1
HHH		1	klaverblad		1	spaarpot	1
P	<i>gekr.</i>	8	komfoor	<i>gekr.</i>	3	trekpot	1
SVS		2	kruispijp	<i>gekr.</i>	2	VOC, wapen van	5
WS	<i>gekr.</i>	1	kruizen, drie		2	zwijn	3
aker		4	kulpersdissel		1		

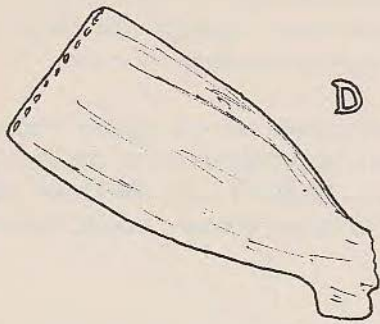
Tabel 3: merken op vroeg ovoiden modellen (ca. 1730-1740).

Bij de vroeg-ovoiden modellen werden 4 merken aangetroffen die toegeschreven kunnen worden aan twee pijpenmakers: de *gekroonde 69* en *gekroonde 4* van Jan Jansz Verwint (1726-1759) en de *444* en het *klaverblad* van Abraham van der Spelt (1728-1755).

Bij de merken *gekroonde P* en *os* (afb. 15) werd van beide merken een ketel gevonden met een iets ander model dan de overige vroeg-ovoiden.

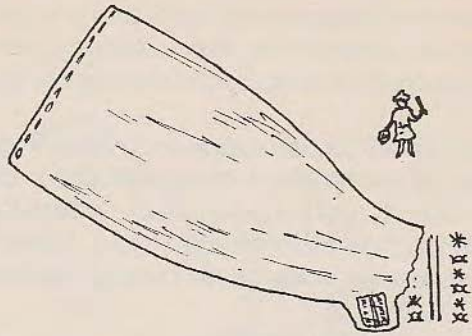
Bij 32 van de 100 ketels is een vormmerk aangetroffen in de vorm van een stip aan de linkerkant (9 ex.), rechterzijde (13 ex.) of aan weerszijden van de hiel (7 ex.). Een klein aantal draagt twee stippen aan de linkerkant (1 ex.) of aan de rechterzijde (2 ex.).

Deze vormmerken komen voor bij 15 verschillende merken. Het merk de *gekroonde hoed* heeft 4 verschillende vormmerken, de *gekroonde P*, *aker* en *gekroonde kruispijp* elk 3, en de overige merken 1. De *gekroonde hoed*

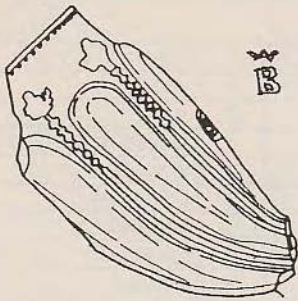

D

Afb. 16

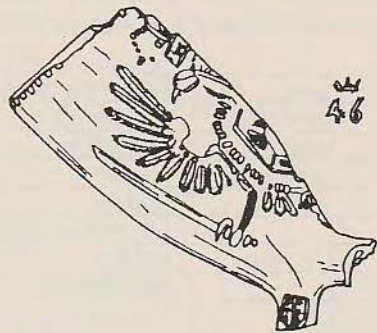

Afb. 17

B

Afb. 18

46

Afb. 19

66

Afb. 20

~~~~~  
 GEORG 3CV.Z  
 ~~~~~  
 GEORG 3CV.Z
 ~~~~~  
 GEORG 3CV.Z  
 ~~~~~

Afb. 21

is met 13 ex. tevens het meest voorkomende merk onder de vroeg-ovoiden.

Overige ovoïde modellen

Van de overige ovoïde modellen (1740-ca.1850) werden 61 ex. gevonden met 32 verschillende merken: 7 cijfermerken, 7 lettermerken en 18 figuurmerken (zie tabel 4). Het merendeel van deze modellen dateert uit de periode ca.1740-ca.1775, terwijl 25 ex. zijn te dateren tussen ca.1770-ca.1815. Slechts 1 ex. met merk het *melkmeisje* is later te dateren, ca.1815-ca.1850 en heeft aan beide zijden van de hiel het Goudse wapenschild met 'S'.

39	<i>gekr.</i>	1	HHH	2	leeuw in Holl. tuin	4	
40	<i>gekr.</i>	1	PVP	1	melkmeisje	2	
46		1	WS	<i>gekr.</i>	3	morepotjes	1
46	<i>gekr.</i>	5	Amsterdam, wapen	<i>gekr.</i>	8	pijlenbundel	1
60		1	Batavia, wapen van	1	pijpen, 2 liggende	1	
66	<i>gekr.</i>	1	boogkooi	1	ruiten, drie	<i>gekr.</i>	1
75	<i>gekr.</i>	1	eiermand	1	speelman		3
ABC		1	Gouda, wapen van	1	tapkraan	<i>gekr.</i>	1
BVB		2	Groningen, wapen van	1	toren, Goudse		3
D		2	hoed	<i>gekr.</i>	5	vos op zijn gat	1
G		1	koning David	1			

Tabel 4: merken op overige ovoïde vormen (ca.1740-1775/1775-1850).

Van de 35 ex. uit de periode ca. 1740-ca.1775 hebben:

-14 ex. (9 merken) het Goudse wapen met 'S' aan weerszijden van de hiel: *gekr. 39, gekr. 66, D* (1 ex.), *PVP, wapen van Amsterdam* (2 ex.), *eiermand, hoed, 3 morepotjes* en *2 liggende pijpen*.

-10 ex. (6 merken) alleen het Goudse wapen aan de linkerzijde: *gekr. 46* (3 ex.), *60, BVB, gekr. WS* (1 ex.), *wapen van Batavia* en *zittende vos*.

- 1 ex. alleen het Goudse wapen aan weerszijden van de hiel: *gekr. 75*.

-10 ex. (5 merken) geen! Gouds wapen, ondanks dat ze na 1740 gemaakt zijn: *46, D* (1 ex.), *wapen van Amsterdam* (6. ex.), *de leeuw in de Hollandse tuin* en *pijlenbundel*.

Van de 25 ex. uit de periode ca. 1770-ca. 1815 hebben:

-12 ex. (9 merken) het Goudse wapen met 'S' aan weerszijden van de hiel: *G, HHH, boogkooi, wapen van Gouda, melkmeisje, gekr. drie ruiten, speelman* en *gekr. tapkraan*.

-11 ex. (5 merken) alleen het Goudse wapen aan de linkerzijde: *gekr. 46* (2 ex.), *gekr. WS* (2 ex.), *koning David, leeuw in de Hollandse tuin* (3 ex.) en *Goudse toren*.

- 1 ex. alleen het Goudse wapen aan weerszijden van de hiel: *ABC*.

- 1 ex. geen! Gouds wapen ondanks dat deze na 1740 gemaakt is: *gekr.40*.

In de groep pijpen uit de periode ca. 1740-ca.1775 vinden we 14 pijpen van de 'slegte' kwaliteit en 11 van de 'fijne' of 'porceleijne' kwaliteit; en in de periode ca. 1770-ca. 1815: 12 'slegte' en eenzelfde aantal 'fijne' of 'porceleijne'. Opvallend zijn de pijpen zonder Gouds wapenschild die na 1740 gemaakt moeten zijn: 10 ex. (5 merken) in de eerste groep en 1 ex. in de tweede groep. Het merk *46* (1 ex.) is niet gekroond. De *gekr. 46* komt wel voor met het Gouds wapenschild (5 ex.). Van het ongekroonde merk *D* is van beide, zonder (*afb. 16*) en met Gouds wapen 1 ex. aanwezig. Het merk *Wapen van Amsterdam* komt eveneens voor met Gouds wapen (2 ex.) en zonder (6 ex.), evenals de *leeuw in de Hollandse tuin*, waarvan 1 zonder en 3 met wapen. De merken *gekr. 40* en *pijlenbundel* komen allen voor zonder wapenschild.

Het ontbreken van het wapenschild is een indicatie, dat deze pijpen uit een andere plaats dan Gouda afkomstig kunnen zijn. Een andere indicatie die dit vermoeden versterkt, is de vondst van het merk *koning David* (1 ex.) met aan de zijkant van de hiel een Gouds wapenschild bestaande uit sterren afgewisseld met cirkels in boogjes, die buiten Gouda gemaakt kan zijn (*afb. 17*).

Daarnaast werd ook een aantal steelfragmenten met opschriften gevonden (zie hieronder), die o.a. bekend zijn van een pijpenstort uit Alphen aan den Rijn. Mogelijk dat toekomstig onderzoek meer duidelijkheid zal geven over de herkomst van deze pijpen.

Steelfragmenten met naamopschriften

Er werden 34 stelen met namen of gedeeltelijke namen gevonden van 16 pijpenmakers en pijpenhandelaren (zie tabel 5). Achter de namen staat het aantal exemplaren en de merken die door de betreffende pijpenmakers werden gebruikt. De cursief vermelde merken zijn teruggevonden op Dejima. Een vijftal steelfragmenten met alleen het opschrift GOUDA of IN GOUDA zijn in dit artikel niet vermeld.

Met uitzondering van Lucas de Jong, Machiel Storm en Benjamin (...?) werden van alle pijpenmakers ook de merken teruggevonden. De naam BENIAMIJN komt voor op twee steelfragmenten met raderingen. Bij beide stelen is de naam aan de onderzijde afgebroken. Van geen enkele Goudse pijpenmaker met de voornaam Benjamin zijn op Dejima hielmerken gevonden. Een fragment met identiek geschreven naam, waarvan eveneens de achternaam is afgebroken, is bekend als Nederlandse bodemvondst. Een andere vondst, uit Alphen aan den Rijn, draagt de naam BENIAMY(n)/ANSER. een fragment met slecht leesbaar opschrift draagt mogelijk de tekst WYN.ZW YS en is eveneens niet aan een maker toe te schrijven.

Naast pijpenmakers is er ook een aantal pijpenhandelaren vertegenwoordigd. Er werden stelen aangetroffen met de namen van Frans en Jacob van den Velde (2 ex.) en Dirk Entvogel (4 ex.) Van Frans en Jacob zijn, voor zover mij bekend, alleen vondsten gedaan van stelen met hun naam in combinatie van het merk de *molen*. Op Dejima komt dit merk alleen voor op vroeg-ovoïde modellen (3 ex.)

opschrift	ex.	maker	merk
VA(N) .. BERG	1	Abraham van den Berg 1745-'83?	<i>Batavia, wapen van</i>
R:BLON/IN GOUDA	1	Reijnier Blom 1728-1730	<i>P gekr. , X</i>
A:VD BROEK	1	Abraham van den Broek 1723-'59	<i>VOC, wapen van</i>
DIRCK/ENTVOGEL	4	Dirck Entvogel	
LUCKAS/DE.IONGH	4	Lucas de Jong 1719-1782	<i>33. slang, pijp</i>
C KUNST/IN GOUDA	1	Cornelis Kunst 1729-1759	<i>32 gekr.</i>
GEO(..)/(?)	1	George Moses ?	
GEORG 3 CV.Z	3	George Moses ?	
A.SOUFFREU/IN GOUDA	1	Anthony Souffreu 1730-1760	<i>P gekr, boogkooi</i>
(I)N GOUDA/M STORM	1	Machiel Storm 1730-1782	<i>sleutel, leeuw, MS</i>
F.EN I. VAN/DE (VELDE)	1	Frans en Jacob van de Velde	<i>molen?</i>
EN:FRANS/:DE.VEL.	1	Frans en Jacob van de Velde	<i>molen?</i>
I.V.BANK/IN GOUDA	1	Jan Verbanck 1699-1759	<i>I AN gekr.</i>
C.V.HOEK/IN GOUDA	3	Cornelis Verhoek 1729-1782	<i>os</i>
C.V.SCHU(T)	1	Claas Verschuf 1715-1759	<i>kruizen, drie</i>
F:VERZYL/IN GOUDA	3	Frans Verzyl 1729-1785	<i>leeuw in Hollands tuln, pijlenbundel</i>
A:D:VET/IN GOUDA	2	Abraham de Vet 1729-1759	<i>Amsterdam, wapen van</i>
:I WOERLE/(I)N GOUDA	1	Jan Woerlee 1736-1782	<i>toren, Goudse</i>
BENIAMYN/ ?	2	Benjamin ?	
WYN.ZW YS	1	?	

Tabel 5: namen op stelen met aantal exemplaren, makers en hun merken.

Opvallend is dat in het wrak van 't Vliegend Hart', vergaan in 1735 op weg naar Batavia, drie vroeg-ovoïde modellen werden gevonden met het merk de *molen* en het steelopschrift F. EN. I. VAN/DE VELDE.

Van het mij onbekende opschrift: GEORG 3 CV.Z, welke tekst zich driemaal onder elkaar herhaalt, werden 3 ex. gevonden (*afb.21*). Is dit een verwijzing naar de pijpenhandelaar George Moses of misschien George III, koning van Engeland? Er werd tevens een steelfragment met raderingen gevonden, waarboven de letters GEO(..). De tekst is aan de onderzijde afgebroken.

Geheel gedecoreerde ketels

Op Dejima werden vijf geheel versierde ketels gevonden, waaronder een

knorrenpijp en vier pijpen met wapendecoraties. De eerste vier hieronder beschreven pijpen werden in de periode 1974-1985 gevonden, en de laatste als eenling in 1999:

- Zes knorren waartussen bladdecoraties tot vlak onder de geradeerde ketelrand. Merk voorzijde ketel: *gekr. B (afb. 18)*.

- Pruisisch wapen, aan weerszijden gehouden door een wildeman met knots. Opschrift: KONING .V PRUYSE. Hielmerk: *gekr. 66*, met aan weerszijden van de hiel het Goudse wapenschild met 'S' (*afb. 18*).

- Bijna identieke decoratie als voorgaande, maar met ander opschrift: VIVAT REX P(ruyse). Hielmerk: afgebroken.- Habsburgse wapen. Een gekroonde dubbele adelaar met links een zwaard en rechts een scepter. Hielmerk: *gekr. 46* en links het Goudse wapenschild (*afb. 19*).

-Tijdens de opgravingen in 1999 werd een oranje pijp gevonden met aan de voorzijde de oranjeboom in kuip met leeuw en hoed, rechts Willem IV met dochter Carolina en links Anna van Hannover met de latere prins Willem V. Op een lint aan de bovenzijde de tekst: HET VORSTELYKE HUYS VAN ORANIE en aan de onderzijde: VIVAT ORANIE. Hielmerk onbekend. (Afgebeeld in; Krommenhoek en Vrij, Kleipijpen, p. 2176, nr.829)

Tot slot

Opmerkelijk is, dat er op Dejima geen pijpen met zijmerken en rondbodemmodellen zijn gevonden. Slechts een viertal pijpen zijn van een licht afwijkende vorm of hebben een iets grotere ketelinhoud dan het standaardmodel. Onder de trechtermodellen bevindt zich 1 ex. met aan de zijkant van de linkerhiel drie stippen.

De Nederlanders verbleven 217 jaar, van 1641 tot 1858 op Dejima. Het merendeel van de aangetroffen pijpen dateert uit de periode 1690-1740. De Japanse vondsten geven een interessant beeld van de modellen en merken, die door de VOC naar Azië werden verscheept. Schepen die Japan aandeden, maakten altijd een stop in Batavia waar het hoofdkwartier van de VOC in Azië was gevestigd. Regelmatig worden in VOC-wrakken pijpen aangetroffen. In het wrak van 't Vliegend Hart' bijvoorbeeld werden 12 verschillende merken op vroeg-ovoide modellen gevonden. Van deze merken werden er 5 ook op Dejima aangetroffen: *de gekroonde 7*, *SVS*, *gekroonde WS*, *boogkooi* en *molen*.

In het verleden zijn in Japan, voor zover mij bekend, slechts drie Nederlandse pijpen buiten Dejima gevonden. Twee ovoide modellen uit de periode 1740-1770 werden in de stad Nagasaki gevonden op een locatie waar in de 18e eeuw een Japanse handelaar woonde en een vroeg trechtermodel werd aangetroffen in Edo, het huidige Tokyo. De laatste zal ongetwijfeld meegenomen zijn door Nederlanders die hun jaarlijks reis naar het Japanse hof maakten.

Toekomstige opgravingen in Japan en onderzoek in Nederlandse archieven zal mogelijk meer aan het licht brengen over de omvangrijke handel in, en de export van pijpen. Een aantal op Dejima gevonden pijpen zijn vrijwel zeker buiten Gouda gemaakt, mogelijk in Alphen aan den Rijn waar identieke vondsten bekend zijn uit pijpenstorten. De vondst van een aantal steelfragmenten, een ovoïde model met zeer waarschijnlijk een imitatie van het Goudse wapenschild en ovoïde modellen van na 1740 zonder het Gouds wapenschild versterken dit vermoeden.

Met dank aan Noriko Nishigaki voor het vertalen van de Japanse publicaties en de Nagasaki City Board of Education die mij in staat stelde hun materiaal te onderzoeken.

Literatuur:

- D.H. Duco, *De kleipijp in de zeventiende eeuwse Nederlanden*. Amsterdam, 1978.
- D.H. Duco, *Merken van Goudse pijpenmakers 1660-1940*. Lochem, 1982.
- D.H. Duco, *De Nederlandse kleipijp*. Leiden, 1987.
- J. van der Meulen, *De "Gouwenaars" van Alphen aan den Rijn*. Alphen aan den Rijn, 1986.
- L. van Duuren, *Voorlopige inventarisatie van pijpmakersmerken en andere opschriften op kleipijpstelen*. PKN 1985, VII, 28, pp74-96 en PKN 1988, XI, 42, pp26-33.
- L. van Duuren en E. Zimmermann, *Nederlandse pijpenstelen in Polen*. PKN 1997, XIX, 76, pp887-892.
- F. S. Gaastra, *De geschiedenis van de VOC*. Leiden, 1991.
- J. Gawronski, *De Equipagie van de Hollandia en de Amsterdam*. Amsterdam, 1996.
- J. van der Meulen, *De "gecroonde roos" en andere pijpenmakersmerken van Gouda*. Leiden, 1994.
- J. van der Meulen, *De "Gouwenaars" aan Alphen aan den Rijn*. Alphen aan de Rijn, 1986.
- Nagasaki City Board of Education, *Kunishitei shiseki Dejima Oranda shokan-ato hani kakunin chosa hokokusho* (Rapport n.a.v. het vaststellen van de grenzen van de Nederlandse handelspost op Dejima). Nagasaki, 1986.
- Nagasaki City Board of Education, *Dejima*. Nagasaki, 1997.
- Okamoto Yukimasa, *Hakken sareta Nihon retto* (Recente vondsten op Japanse eilanden). Ministerie van Cultuur, Tokyo, 1998.
- H. Paul, *Nederlanders in Japan, 1600-1854, De VOC op Desjima*. Weesp, 1984.

ADVERTENTIE

Al geruime tijd loop ik te zoeken naar oude nummers van het **Nieuwsblad voor Pijprokers**. Bij Niemeyer in Groningen zijn ze niet meer aanwezig. Gevraagd t.e.a.b. origineel of kopieën van de jaargangen 1 t/m 4 volledig en van jaargang 5 nr. 3.

Reacties graag naar Jos Engelen 046-4512884